

Атамкулова Е.Т.

**КЫРГЫЗСТАНДАГЫ САЯСИЙ ПАРТИЯЛАРДЫН УКУКТУК ИНСТИТУТ КАТАРЫ
КАЛЫПТАНУУСУНУН ЭТАПТАРЫ**

Атамкулова Е.Т.

**ЭТАПЫ СТАНОВЛЕНИЯ ПОЛИТИЧЕСКИХ ПАРТИЙ КАК ПРАВОВОГО
ИНСТИТУТА В КЫРГЫЗСТАНЕ**

E. T. Atamkulova

**STAGES OF FORMATION OF POLITICAL PARTIES AS A LEGAL INSTITUTION IN
KYRGYZSTAN**

УДК 342.329 (575.2) (043.3)

Бул макалада саясий партияларды укуктук институт катары калыптануу этаптары талдоого алынып, анын калыптануусунун объективдүү себеп жана шарттарын аныктоого далалат жасалган.

Негизги сөздөр: укуктук институт, укуктук статус, прецедент, Конституция, коомдук уюм, саясий партия, адам укуктары, институт.

В данной статье проанализировано этапы становления и развития политических партий как правового института, сделана попытка определение объективных факторов его становления.

Ключевые слова: правовой институт, правовой статус, прецедент, Конституция, общественные объединения, политическая партия, права человека, институт

This article analyzes the stages of formation and development of political parties as a legal institution, attempted definition of objective factors of its development.

Key words: a legal institution, the legal status of a precedent, the Constitution, social unification, political parties, human rights institute.

Мамлекеттик укуктук институттардын укуктук статусун жөнгө салуу өзүнүн формасына жараша ченемдик актылар түрүндө болот.

Конкреттүү институттардын ишмердүүлүгүнө көңүл бөлүү менен ченемдик укуктук акт саясий партиялардын укуктук аспектилерин да козгогон.

Биринчи этапта укуктук жөнгө салууга саясий партиялар эмес алардын мамлекеттик бийликти иш жүзүнө ашыруу менен байланышкан ишмердүүлүктөрү жөнгө салынган.

Кийинки кадам бул чөйрөдө ХХ кылымдын экинчи жарымында жасалып, ага багыт берүүчү чекит катары экинчи дүйнөлүк согушту айтсак болот. Германиядагы 30-40-жылдардагы абал саясий партиялардын кандай реалдуу күч экендигин көрсөтүп, мындай күчтүү потенциал саясий уюмдардын ишмердүүлүгүн укуктук чектери болбогондугу кандай коркунучтуу экендигин көрсөттү. Саясий партиялардын ролунун жогорулашы аларды институтташтыруунун дагы бир себеби болуп калды.

Экинчи дүйнөлүк согуштан кийин саясий партияларды укуктук жөнгө салуунун экинчи этабы башталып, алардын укуктук статусу өзгөчө уюмдук түзүлүш катары таанылган.

Ушул эле учурда адам укуктарын жана эркиндиктерин коргоо активдештирилип, алардын конституциялык укук тарабынан бекемделиши кеңейе баштаган, ошондой эле адам укуктарынын жана эркиндиктеринин эл аралык институтунун калыптанышы башталган. Мына ошого байланыштуу саясий партиялардын укуктук жөнгө салынышы инсандардын укуктарын иш жүзүнө ашыруу формасы катары таанылган.

Саясий партияларды институтташтыруунун үчүнчү себеби катары мамлекеттеги инсандын анын укук жана эркиндиктеринин ролунун жогорулашы болуп саналат.

Мына ошондуктан саясий партияларды институтташтыруунун дагы бир этабы катары саясий партиялардын инсандын укуктарын ишке ашыруунун бир формасы катары тааныгандыгында.

Эгерде саясий партияларды институтташтырууну ченемдик актылардын деңгээлин эсепке алуу менен жүргүзсөк, аны бир канча этаптарга бөлсөк болот.

Саясий партияларды укуктук жөнгө салуунун баштапкы этабы болуп, башка укуктук институттарга тиешелүү болгон ченемдер менен жөнгө салынышын айтуу зарыл. Мындай жөнгө салуу ХІХ кылымдын аягында ХХ кылымдын башында, саясий партиялардын мамлекеттин ишмердүүлүгүнө таасир эткен жактары байланышып, калган жагдайлар көз жаздымында кала берген. Саясий партиялардын укуктук абалын аныктоодо ошондой эле сот процессинде пайда болгон соттук чечимдер жана прецеденттер колдонулган. Саясий партиялардын укуктук институт катары калыптанышынын фундаменти катары алардын конституциялык нормалар менен жөнгө салынышы болгон.

Бул процесстин негизги себеби болуп мамлекеттин ишмердүүлүк чөйрөсүнүн кеңейиши, ошондой эле мамлекеттин укуктук жөнгө салуу чөйрөсүнүн кеңейиши болуп саналат.

Мамлекет конституцияга аныкталган бир норманы киргизүү менен анын саясий системадагы ордун аныктоого аракет жасаган. Башта «партия» деген түшүнүк конституцияда кездешкен эмес, - деп жазат шведиялык изилдөөчү Л.Рикнель: «Партиялар жөнүндөгү беренелерди негизги мыйзамга киргизүү бул партиялардын саясий системанын элементи

катары конституция тарабынан таанылгандыгын айгинелейт» [1, 52-53-б]. Тарыхый көз карашта бул институтташтыруу этабы фашисттик реакцияны талкалоодон кийинки кайра өзгөрүүлөр учуруна дал келет.

Иш жүзүндө бардык экинчи дүйнөлүк согуштан кийин кабыл алынган чет өлкөлүк конституцияларда (Италияда, Францияда, Португалияда, Испанияда ж.б. мамлекеттерде) партия жөнүндөгү беренелер каралган.

Ошону менен бирге бул конституцияларда саясий партиялар тууралуу кеңири формулировкаланган түшүнүктөр, беренелердин болушу байкалат. Мисал катары Швециянын (1974-жылы), Грециянын (1975-жылы), Португалиянын (1976-жылы), Испаниянын (1978-жылы) конституцияларын айтсак болот. Италиянын жана Франциянын конституцияларынан айрымаланып, аларда бир же эки берене гана бар, испаниянын конституциясы партиялар жөнүндө 4 берене, португалияныкы 10 беренени камтыйт. Мындан тышкары партияларга арналган атайын беренелерден башка (47-бер.), Португалиянын конституциясы адам укуктарына жана эркиндиктерине таандык бөлүктөн (46-бер.), саясий бийликти уюштуруу (117-бер.), парламенттин ишмердүүлүгү (154,179,183-бер.), өкмөт (190,197-бер.), өзүн-өзү башкаруу органдары (246-бер.), жөнүндөгү беренелерди камтыйт [2, 46-б].

1905-жылкы революцияга чейин партиялардын ишмердүүлүгүн жөнгө салуучу мыйзам актылары болгон эмес. Партиялардын ишмердүүлүгүнө тыюу салынган. Партиялардын ишмердүүлүгүн легалдаштыруу жана активдештирүү 1905-жылдан 1917-жылга чейин кыска мөөнөттө өкүм сүрдү. Бул абал Россия Социалисттик Федеративдүү Союздук Республикасынын 1918-жылдагы кабыл алынган конституциясынан кийин өзгөрө баштады [3,29-б]. Конституциянын жалпы жоболору пролетариаттын бийлигин орнотуп, эмгекчилердин бирикмелерге биригүү эркиндигин жар салды.

Ошону менен бирге бул Конституция пролетардык мамлекеттин максаттары менен төп келбеген топтордун жактардын укугун жокко чыгарган. Өзүнүн өнүгүшүн бул жоболор Кыргыз Автономиялуу Советтик Социалистик Республикасынын Конституциясынын 1-беренесинде каралган. (30-апрель, 1929-жылы) [4, 75-84-б].

Бул жоболор Советтик Социалистик Союздук Республикасынын 1936-жылдагы Конституциясында (1936-жылы бекитилген), ошондой эле Кыргыз Советтик Социалистик Республикасынын (23-март, 1937-жылдагы) Конституциясында да бекитилген [5, 1-б]. Бул Конституциянын нормалары Кеңештерди коомдун саясий негизи катары тааныган. Ошондой эле коомдук уюмдарга биригүү укугун караган. Коммунисттик партия бардык коомдук уюмдардын жетекчи органы болуп таанылган. Советтер Союзунун Социалистик Республикасынын 1977-жылдагы Конституциясы, ошондой эле Кыргыз Советтик Социалистик

Республикасынын Конституциясы (20-апрель, 1978-жылы) [6, 50-б]) бул салтты улантты.

Саясий партиялардын укуктук статусун жөнгө салуунун маанилүү этабы болуп Кыргызстан эгемендүүлүк кабыл алгандан кийин 1991-жылы 1-февралда № 359-ХП «Коомдук уюмдар жөнүндө» Кыргыз Республикасынын мыйзамын кабыл алган. [7, 111-б].

Бул мыйзам биринчи жолу саясий партиялар коомдук уюмдар катары саналып, алар эркин уюшулуп мыйзам алдында тең укуктуу экендиги жазылган. Саясий партиялардагы мүчөлүк жөнгө салынып армияда, укук коргоо органдарында аны түзүүгө тыюу салды.

Саясий партияларды укуктук институт катары таануунун кезектеги этабы болуп 1993-жылы Кыргыз Республикасынын Конституциясы кабыл алынгандыгы болуп, ал саясий көп түрдүүлүк, көп партиялуулук принциптерин жар салып, алардын тең укуктуулугун жана коомдук уюмдардын ишмердүүлүгүнүн эркиндигин караган.

1999-жылы 12-июнда № 50 «Саясий партиялар жөнүндө» мыйзам кабыл алынгандан кийин, «Коомдук уюмдар жөнүндөгү» мыйзамдын саясий партиялардын статусунун ишмердүүлүгүн жөнгө салынуучу беренелери өз күчүн жоготту [8].

Мына ошентип саясий партиялардын пайда болуу жана өнүгүү себептери катары татаал коомдук түзүлүштүн болушу, ал коомдо өнүккөн жарандык коомдун болушу жана так аныкталган ал коомдогу кызыкчылыктардын болушун айтсак болот. Саясий партиялардын пайда болуу себептери аларды институтташтыруу процессинин себептери менен байланышпайт, себеби институтташтыруу ХХ кылымдын орто ченинен баштап мамлекеттин ишмердүүлүк чөйрөсүнүн кеңейишинен, ошондой эле саясий партиялардын ролунун жогорулашынан, инсандын ролунун жана укук, эркиндиктеринин жогорулашы менен шартталган.

Адабияттар:

1. L.Ricknell. Statsskick. Hur vart sttsskick fundgerar. Stockholm. 1975;
2. Сборник конституций буржуазных стран. Киев, 1981, с.46;
3. Чистяков О.И. Конституция РСФСР 1918 г. М., 1984.;
4. Конституция Кирг. ССР от 30 апрель 1929 г. / ЦГА Кыргызской Республики: ф.21, оп.3, д.141, л.75-84.
5. Конституция Кирг. ССР от 23 марта 1937 г. / ЦГА Кыргызской Республики: ф.22, оп.1, д.1, л.1.
6. Конституция Кирг. ССР от 1978 года / Ведомости Верховного Совета Киргизской ССР, 1978, № 8, ст.50.
7. Закон Республики Кыргызстан от 1 февраля 1991 года № 359-ХП «Об общественных объединениях» // Ведомости Верховного Совета Республики Кыргызстан 1991 год № 3, ст.111.
8. Закон Кыргызской Республики от 12 июня 1999 года № 50 «О политических партиях» // Нормативные акты Кыргызской Республики, октябрь 2007 года, № 424.

Рецензент: к.ю.н., доцент Сулайманова Б.К.